

Daszewski, Wiktor Andrzej / Sztetyło, Zofia

Rzeźba z Nea Paphos

Studia i Materiały Archeologiczne 7, 89-105

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wiktor Andrzej Daszewski, Zofia Sztetyłło

RZEŹBA Z NEA PAPHOS

Na zespół kilkudziesięciu rzeźb z Nea Paphos składają się zabytki dwojakiej proveniencji:

1. Zabytki z wykopalisk polskich w Nea Paphos, prowadzonych od 1965 roku przez Polską Misję Archeologiczną kierowaną początkowo przez prof. dr. Kazimierza Michałowskiego, a następnie przez doc. dr. hab. Wiktora Andrzeja Daszewskiego.

2. Zabytki odkryte poza obszarem wykopalisk polskich w różnorodnych okolicznościach, m.in. w trakcie prac budowlano-inwestycyjnych, w wyniku przypadkowych odkryć, wyłowione z morza itp., a także z wcześniejszych sondaży angielskich przeprowadzonych w różnych punktach Paphos przez T.Mitforda. Wszystkie rzeźby znajdują się w Muzeum Archeologicznym w Paphos w salach ekspozycyjnych lub pomieszczeniach magazynowych. Ich opracowanie i publikację powierzono W.A.Daszewskiemu i Z.Sztetyłło.

Zabytki pochodzące z wykopalisk polskich w Nea Paphos sygnalizowane były w kolejnych raportach z poszczególnych kampanii wykopaliskowych w Polskiej Misji Archeologicznej w Nea Paphos¹, niektóre zaś były przedmiotem szczegółowszej analizy K. Micha-

¹ K.Michałowski, (w:) V.Karageorghis, Chronique de fouilles à Chypre en 1965, BCH 1966, s.355-358; W.A.Daszewski, Preliminary Report on the Excavations of the Polish Archaeological Mission at Kato (Nea) Paphos in 1966 and 1967, RDAC 1968, s.33-61; W.A.Daszewski, Polish Excavations at Kato (Nea) Paphos, Second Preliminary Report, Seasons 1968 and 1969, RDAC 1970, s.112-141; W.A.Daszewski, Les fouilles polonaises à Nea Paphos 1972-1975. Rapport préliminaire, RDAC 1976, s.185-225; W.A.Daszewski, Fouilles polonaises à Kato Paphos. Chantier de Maloutena, RDAC 1984, s.296-307; W.A.Daszewski, Researches in Nea Paphos 1965-1984, (w:) Archaeology in Cyprus 1960-1985 (1985), s.277-291.

łowski², W.A.Daszewskiego³ i innych autorów⁴. Nie publikowana była natomiast rzeźba znaleziona poza obszarem wykopalisk polskich i jest ona wraz z zabytkami z tych wykopalisk przedmiotem szczegółowych studiów W.A.Daszewskiego i Z.Sztetyłło w ramach serii wydawniczej "Nea Paphos", publikowanej przez Zakład Archeologii Śródziemnomorskiej Polskiej Akademii Nauk⁵.

Topograficzna analiza znalezisk opracowywanej rzeźby nie daje, niestety podstaw dla formułowania jednoznacznych wniosków pozwalających na bliższe określenie czasu powstania zabytków, bądź też ich przeznaczenia. Wynika to przede wszystkim z faktu niezadawalającego stanu badań nad topografią historyczną Nea Paphos. Badania takie, rozpoczęte przez wybitnego przedstawiciela archeologii cypryjskiej Kyriakosa Nicolaou⁶, kontynuowała i poszerzyła Jolanta Młynarczyk, uczestnicząca od 1973 roku w pracach Polskiej Misji Archeologicznej w Nea Paphos⁷. Jednak, interesujące niejednokrotnie propozycje autorów, wobec braku jednoznacznych danych archeologicznych spowodowanych niedosytem systematycznych prac wykopaliskowych na obszarze Nea Paphos zamknąć się muszą z konieczności w sferze hipotez, których słuszność lub bezzasadność wykazać mogą jedynie dalsze badania archeologiczne na tym obszarze. W sposób bezsporny poświadczone są dotychczas niektóre punkty starożytnego miasta: jego dzielnica mieszkalno-

² K.Michałowski, Les deux Asclépios de Nea Paphos, RA 2, 1968, s.355 sq.

³ W.A.Daszewski, Les fouilles polonaises à Nea Paphos 1972-1975. Rapport préliminaire, RDAC 1976, s.220-221; W.A. Daszewski, Aphrodite Hoplismene from Nea Paphos, RDAC 1982, s.195-201; por. także H.Hadjioannou, Aphrodite in Arms, RDAC 1981, s. 184-186, oraz dyskusja: W.A.Daszewski, K.Hadjioannou, RDAC 1983, s. 281-282.

⁴ W.A.Daszewski, RDAC 1968, s.54-55; B.Lichočka, Une groupe syncrétiste de Nea Paphos, Études et Travaux (=ET) X, 1978, s.206-226.

⁵ Z.Sztetyłło, Les timbres céramiques 1965-1973, Nea Paphos I, (1976); W.A.Daszewski, La mosaïque de Thésée, Nea Paphos II, (1977).

⁶ K.Nicolaou, The Topography of Nea Paphos, (w:) Mélanges offerts à Kazimierz Michałowski (1966), s.561-601.

⁷ J.Młynarczyk, Nea Paphos w okresie hellenistycznym, Nea Paphos III, w druku. Por. także: W.A.Daszewski, Dawna stolica Cypru w świetle polskich badań archeologicznych, Meander 33, 1978, s. 171-187; id., Port główny i przystanie pomocnicze w Nea Paphos, Meander 36, 1981, s.327-336; id., Akta Kongresu Archeologii Klasycznej, Ateny 1983 (w druku); Z. Kapera, Les origines de Nea Paphos, ET II, 1968, s.130-141.

-administracyjna zlokalizowana na terenie współczesnej dzielnicy Maloutena, porty, akropol, oraz niektóre sanktuaria. Znany też jest zamknięty linią murów obszar samego miasta, jak i sąsiadujące z nim nekropole - od późnoklasycznego cmentarzyska usytuowanego w północno-wschodniej części miasta u stóp wzgórza Fabrika, po monumentalne groby, tzw. królewskie z epoki hellenistycznej od strony południowo-zachodniej. Bardziej szczegółowe identyfikacje innych dzielnic miasta nie znajdują na razie potwierdzenia w materiale archeologicznym. Nie należy również zapominać i o tym, że sam fakt znalezienia rzeźb w ściśle określonych okolicznościach nie może jeszcze przesądzać możliwości bliższej ich identyfikacji. Dzieje Nea Paphos nie zawsze charakteryzowały się stabilizacją przesądzającą o trwałości miejsca ich pierwotnego usytuowania, a częste trzęsienia ziemi nawiedzające Cypr, rabunki, przemieszczenia i inne okoliczności powodowały niewątpliwie zmianę pierwotnej lokalizacji rzeźb. Koncentracja znalezisk w kilku punktach topograficznych Nea Paphos zmusza jednak do zastanowienia i wymaga przynajmniej wyjaśnień.

Największa liczba znalezisk pochodzi z obszaru Maloutena, na którym w starożytności usytuowane było budownictwo mieszkalne o charakterze willowym. Fakt ten może, przy wszelkich zgłoszonych powyżej zastrzeżeniach, uzasadniać nasycenie tego obszaru znaleziskami rzeźb w większości o charakterze dekoracyjnym, przeznaczonych do dekoracji wewnątrz mieszkalnych bądź budowli użyteczności publicznej. Za taką hipotezę przemawiają również dokonane dotychczas odkrycia archeologiczne: odsłonięta przez archeologów cypryjskich tzw. Villa Dionizosa⁸ oraz odsłonięta przez archeologów polskich tzw. Villa Tezeusza⁹. Szczególnie w obrębie tej ostatniej znaleziono liczne przykłady rzeźb bądź ich fragmentów. Odkrycia lat ostatnich potwierdziły również luksusowy charakter tej dzielnicy w starożytności; dowodem służyć może usytuowana na zachód od Villi Tezeusza willa odkryta przez D.Michaelidesa, jak też odkryta przez Polską Misję vis à vis Villi Tezeusza od stro-

⁸ K.Nicolaou, Excavations at Nea Paphos, The House of Dionysus, Outline of the Campaign 1964-1965, RDAC 1967, s.100-125, RDAC 1968, 56 sq, komunikaty w BCH i inne. Por. także I.Nicolaou-O.Mörkholm, Paphos I. The Ptolemais Coins Hoard (1976); G.Eliades, The House of Dionysus, The Villa of the Mosaics in New Paphos (1984).

⁹ W.A.Daszewski, Fouilles polonaises à Kato Paphos. Chantier de Maloutena, RDAC 1984, s.294-301.

ny wschodniej luksusowa willa, tzw. Dom Ajona¹⁰. Nasylenie obszaru Maloutena licznymi znaleziskami rzeźbiarskiej dekoracji architektonicznej potwierdza również taką identyfikację badanego obszaru.

Na drugim miejscu lokują się znaleziska okolic współczesnej latarni morskiej, usytuowanej na wzgórzu dominującym w nizinnej panoramie Maloutena, tzw. wzgórzu Fanari, identyfikowanym ze starożytnym akropolem Paphos. W latach 1958-1959 przebadano relikty starożytnej architektury, odsłonięte przypadkowo na wzgórzu Fanari, na południe od latarni morskiej¹¹. Datowane na okres grecko-rzymski należały m.in. do monumentalnego założenia hellenistycznego, określanego jako pałac lub budowla użyteczności publicznej. Od 1968 roku Misja Archeologiczna Cypryjskiego Departamentu Starożytności pod kierunkiem K.Nicolaou odsłaniała monumentalny kompleks budowli wczesnorzymskich, usytuowany na wschodnim stoku wzgórza i poniżej, odkrywając m.in. odeon z przylegającą od południa budowlą, tzw. Asklepiejon, oraz pozostałości czterech portyków otaczających kwadratową przestrzeń o bokach dł. 96 m., określane jako gimnazjon bądź agora¹². Tak więc i w przypadku znalezisk z okolicy Fanari, fakt występowania rzeźb wydaje się być uzasadniony charakterem tego obszaru.

Część opracowywanego zespołu znaleziono w okolicy tzw. Saranda Kolones, bizantyńskiej fortecy zniszczonej trzęsieniem ziemi w 1222 roku, budowli identyfikowanej mylnie w tradycji miejscowej i przekazach podróżników z miejscem kultu Afrodyty. W wyniku prac wykopaliskowych w Saranda Kolones, prowadzonych pod kierunkiem A.H.S.Megaw, stwierdzono, iż przed budową fortecy miejsce jej lokalizacji zostało przygotowane w postaci dokładnej niwelacji terenu do podłoża skalnego, poza systemem hellenistycznych wodociągów i cystern¹³. Do budowy fortecy wykorzystano natomiast elementy wcześniejszej architektury antycznej, w tym m.in. rzeźbiarskiej dekoracji architektonicznej, nie można więc

¹⁰ J.w., s.304-307.

¹¹ A.H.S.Megaw, w: Arch. Reports 1958, s.29; Annual Report 1958, s.18; K.Nicolaou, o.c., s.595-596.

¹² K.Nicolaou, o.c., s.580.

¹³ A.H.S.Megaw, Excavations at Saranda Kolones, Paphos 1966-1967 and 1970-1971, RDAC 1971, s.117-146, oraz komunikaty w BCH, Arch. Reports, Annual Report.

wykluczyć naturalnego skądinąd znajdowania antycznych rzeźb na tym terenie.

Kolejnym obszarem występowania interesujących nas zabytków rzeźbiarskich jest tzw. wzgórze Fabrika - skaliste wzniesienie w północno-wschodniej części miasta. U jego podnóża w okresie późnoklasycznym usytuowana była nekropola, następnie obszar ten włączono w obręb murów miejskich Nea Paphos¹⁴. Wzgórze Fabrika służyło jako lokalny kamieniołom dostarczający dla potrzeb miasta wapienia, niedostatecznie jednak jest nam znana historia zabudowy wzgórza w okresie grecko-rzymskim. Prawdopodobnie już w III wieku p.n.e. usytuowano na zboczach Fabrika teatr, którego relikty się zachowały, i któremu, jak można przypuszczać, towarzyszyły inne obiekty, być może portyki i świątynia. Przy południowo-zachodnim skraju wzgórza odkryto tzw. katakumby Ayios Lambrianos na planie hellenistycznego domu mieszkalnego, późniejsze miejsce kultu chrześcijańskiego. I tu również, wśród fragmentów rzeźbiarskiej dekoracji architektonicznej i ceramiki znaleziono marmurową główkę kobiecą. Zabudowa wzgórza Fabrika, jak i dzieje zespołu Ayios Lambrianos w okresie grecko-rzymskim nie są nam dotychczas znane, o czym wspomniano powyżej. Próby lokalizacji i identyfikacji na tym obszarze świątyni Afrodyty nie znajdują na razie jednoznacznego potwierdzenia w materiale archeologicznym i pozostają w sferze hipotez¹⁵, mimo nasycenia obszaru znaleziskami, m.in. inskrypcjami posągów wotywnych.

Miejsca znalezienia rzeźb z obszaru Nea Paphos nie pozwalają więc na bliższą ich identyfikację poprzez np. powiązanie rzeźby z konkretnym miejscem kultu czy też z konkretnym obiektem architektonicznym. Jedynie w przypadku zachodniej części miasta mówić można o większym prawdopodobieństwie powiązania miejsca znalezienia z pierwotnym usytuowaniem rzeźby, chociaż i tu nie można mieć absolutnej pewności.

Zróznicowane jest tworzywo, z którego wykonano interesujące nas rzeźby. Jest nim przede wszystkim miękki wapień i różnorodne

¹⁴ K.Nicolaou, o.c., s.580.

¹⁵ Identyfikację świątyni Afrodyty proponuje W.A.Daszewski, Meander 1978, s.33, por. wyżej przyp.7. Pozostałości widoczne na powierzchni proponuje związać ze świątynią Afrodyty także J.Młynarczyk w swojej pracy Nea Paphos III.

gatunki marmuru, sporadycznie występuje twardszy kamień. W przypadku zastosowania wapienia mówić można o jego lokalnym, w rozumieniu "cypryjskim", charakterze pochodzenia. Żółtawy lokalny wapień miał szerokie zastosowanie w budownictwie i produkcji rzeźbiarskiej. Budulec ten występuje i na obszarze Paphos w odsłoniętych wątkach murów miejskich, w murach domów mieszkalnych, w elementach konstrukcji, np. w kolumnach, w elementach rzeźbiarskiej dekoracji architektonicznej, m.in. w kapitelach i gzymśach. Szerokie zastosowanie wapieni cypryjski znalazł w sztuce sepulkralnej, w tym także w pełnej rzeźbie nagrobnej i przy wykonywaniu stel. Do grupy surowców lokalnych zaliczyć należy odmianę wapienia określanego jako "różowy marmur", którego złoża występują w okolicach Paphos, tworzywa wykorzystywanego w dekoracji architektonicznej, w produkcji ołtarzy i wykonawstwie rzeźb. Na równi z kamieniami lokalnymi sięgano po surowce importowane, do których należą marmury drobno i średnioziarniste o bogatej gamie kolorystycznej. Przeważają w tej grupie rzeźby wykonane z marmuru białego o drobnym ziarnie, z marmuru o odcieniu kremowym, sporadycznie z marmuru o kolorze szarym. Nieliczne są przypadki zastosowania kamieni bardziej twardych i wykorzystano je głównie do wykonania rzeźb nadnaturalnej wielkości, pochodzących z okresu późnego. Jak się wydaje, większość importowanego surowca (lub samych rzeźb) pochodzi z kamieniołomów wyspiarskich, oraz być może, z kamieniołomów Azji Mniejszej.

Zróżnicowaniu surowca towarzyszy zróżnicowanie tematyczne i związane z tym przeznaczenie rzeźb, tj. ich funkcja. Przeważają w omawianym zespole rzeźby średniej wielkości - redukcje większych posągów, oraz rzeźby z kręgu drobnej plastyki figuralnej. Nieliczne fragmenty pochodzą od posągów ponadnaturalnej wielkości. Tematycznie wyróżnić można kilka podstawowych grup:

1. Przedstawienia bóstw i herosów, wśród których do najczęściej spotykanych należą przedstawienia Afrodyty, Artemidy, Apollina, Asklepiosa, Demeter, Hygiei i Erosa. Są w tej grupie posągi wysokiej klasy artystycznej, np. posąg Asklepiosa i posąg Afrodyty uzbrojonej, zasługujące na szczególowsze omówienie. Przeważają, jak się wydaje, posągi o przeznaczeniu wotywnym i dekoracyjnym, chociaż nie można wykluczyć istnienia w tej grupie wyobrażeń kultowych.

2. Przedstawienia kobiet i mężczyzn wykonane w wapieniu lokalnym o niewątpliwym przeznaczeniu sepulkralnym, wśród których powtarzają się charakterystyczne dla grupowych pomników nagrobnych przedstawienia młodych chłopców w płaskich nakryciach głowy, przypominających współczesne berety.

3. Nie zidentyfikowane bliżej wobec braku atrybutów przedstawienia kobiet i mężczyzn o charakterze dekoracyjnym lub wotywnym.

4. Głowy kobiece i męskie o zróżnicowanych, zindywidualizowanych rysach twarzy pochodzące z okresu rzymskiego, niewątpliwie przedstawienia portretowe.

5. Fragmenty dekoracji rzeźbiarskiej baz lub innych obiektów, np. ołtarzy, gzymsów itp.

6. Przedstawienia zwierząt.

7. Fragmenty przedstawień figuralnych ludzi i zwierząt, np. fragmenty draperii, fragmenty przedstawień ptaków i ryb itp.

Chronologicznie mamy do czynienia z zespołem o znacznej rozpiętości: od nielicznych wyobrażeń archaicznych (lub świadomie archaizowanych (po rzeźbę hellenistyczną oraz rzymską do III-IV wieku n.e. włącznie. Przeważają dzieła sztuki rzymskiej, w tym częste kopie i przetworzenia oryginałów greckich okresu IV wieku p.n.e.

Wśród omawianego zespołu rzeźb znalezionych na terenie miasta Nea Paphos na szczególną uwagę zasługuje grupa statui i statuetek odkrytych podczas wykopalisk polskich w obrębie tzw. Willi Tezeusza. Przyjęta w wyniku badań hipoteza robocza zakłada, że budowla ta stanowiła oficjalną rezydencję rzymskiego gubernatora Cypru¹⁶. Zespół znalezionych tam posągów rzuca więc interesujące światło na upodobania mieszkańców i użytkowników budowli, zarówno pod kątem znaczeniowym, a więc kogo przedstawiały posągi i jaki był ich charakter, jak też pod kątem artystycznym, tj. poziomu wykonawstwa.

Ogólnie biorąc, rzeźby te ukazywały popularne bóstwa i herosów: Afrodytę, Artemidę, Demeter, Asklepiosa, Dionizosa, Hera-

¹⁶ W.A.Daszewski, *Researches at Nea Paphos 1965-1984*, (w:) *Archaeology in Cyprus 1960-1985*, ed. V.Karageorghis, (1985), s. 277-291.

klesa, a także sylena i satyra¹⁷. Wśród licznych fragmentów innych posągów można domyślać się Meleagra i Apollina. Wielka, ponadnaturalnych rozmiarów dłoń trzymająca paterę być może należała do posągu siedzącego Zeusa lub Asklepiosa tzw. typu aleksandryjskiego, znanego z przedstawień na monetach¹⁸. Większość odkrytych rzeźb zaliczyć można do popularnych w czasach rzymskich kopii-redukcji. Ukazują one w znaczym zmniejszeniu wcześniejsze oryginały naturalnej lub ponadnaturalnej wielkości. Przeciętna wysokość statuetek nie przekracza 60 cm. Największa ze znalezionych rzeźb, jeśli nie liczyć posągu, do którego należała dłoń trzymająca paterę, to posąg stojącej Afrodyty zbrojnej¹⁹. Ma ona wysokość nieco mniejszą od naturalnej. Rzeźby z Villi Tezeusza są wszystkie bez wyjątku wykonane w marmurze. Przeważa biały marmur wyspiarski z terenów Morza Egejskiego. Jedna statuetka wykonana była w ciemnoszarym żyłkowanym marmurze niewiadomego pochodzenia²⁰. Należy podkreślić, że na Cyprze nie występują złoża prawdziwego marmuru i cały materiał do omawianych rzeźb musiał być importowany. Taki stan rzeczy każe zastanowić się nad charakterem importów - i odpowiedzieć na pytanie: surowiec, półprodukt czy gotowy wyrób był przedmiotem importu, a także nad miejscem finalnej obróbki.

Na pierwszy rzut oka znalezione posągi wydają się reprezentować znane i popularne typy przedstawień rzeźbiarskich. W rzeczywistości jednak rzeźby te są znacznie ciekawsze, a niektóre z nich zasługują na szczególną uwagę. Dzieje się tak z różnych względów. Można tu np. mówić o stanie zachowania, lepszym niż w przypadku innych znanych kopii danego oryginału, pozwalającym na dalsze określenie i uściślenie odległego pierwowzoru. Może to być również odmienność typologiczna ułatwiająca wyodrębnienie wariantów pierwowzoru, czy wreszcie, odmienny zestaw w kompozy-

¹⁷ Id., RDAC 1968, s.52 i nast.; RDAC 1970, s.134 i nast.; RDAC 1972, s.228 i nast.; RDAC 1976, s.219 i nast.; RDAC 1984, s.300, pl.LXVII, 2.

¹⁸ BMC Alexandria, Nrs. 703, 705, 1315, 1611-1613, pl.5; także B.Holtzmann, LIMC II, s.v. Asklepios, 889, Nr.379.

¹⁹ W.A.Daszewski, RDAC 1982, s.195-201; id., RDAC 1983, s.281-282.

²⁰ Id., RDAC 1968, s.54 i nast. pl.XIV, 3; także B.Lichočka, ET X, 1978, s.205-226.

cji grupowej, nie mającej gdzie indziej bliższych analogii i sugerującej oryginalność koncepcji. W opracowaniu niniejszym chcielibyśmy zwrócić uwagę na niektóre z tych specyficznych cech omawianego zespołu i skoncentrować się na dwu przedstawieniach Asklepiosa.

W 1965 roku znaleziona została niewielka, licząca 0,39 m statuetka boga medycyny, zachowana bez głowy i prawego ramienia, z

Il.1. Statuetka Asklepiosa z wykopalisk polskich w Nea Paphos

ubytkami w okolicy stóp i bazy²¹. Ukazuje ona Asklepiosa w pozycji stojącej, lekko wspartego na lasce trzymanej pod prawym ramieniem. Ciężar ciała spoczywa na prawej nodze, lewa noga ugięta lekko w kolanie podana jest nieznacznie do przodu. Szeroki płaszcz podtrzymywany pod lewym ramieniem i opasujący przedramię osłania biodra i nogi. Szeroka, muskularna pierś i część brzucha pozostają nie osłonięte. Drugi koniec szaty zwisa wzdłuż lewego boku. Wśród fałdów materiału widoczne są sploty węża wijącego się wokół laski. We wstępnej publikacji zabytku Kazimierz Michałowski podkreśla wyczuwalną w rzeźbie silną tradycję helleńską. Zwraca uwagę na gruboziarnistość marmuru, w kolorze białym, z którego została wykonana rzeźba i sądzi, że jest to marmur parryjski, zaś sama statuetka stanowi import pochodzenia greckiego, wykonany w tradycji post-pergamońskiej. Na to ostatnie wskazywałby fakt świeżości modelunku zarówno samej postaci, jak i fałdów szaty, która w sposób organiczny nawiązuje do krzywizny ciała podkreślonej kontrapostem. Autor nie podaje jednak bliższego datowania. Według najnowszej klasyfikacji opracowanej przez B. Holtzmann'a, omawiana statuetka Asklepiosa należy do tzw. typu Epidauros²². Typ ten jest z kolei mutacją wiodącego typu Este, który, obok typu Giustini, był najpopularniejszy w starożytności. Obok typu Epidauros, od typu Este pochodzi też blisko z nim spokrewniony typ Velia. Różnice polegają jedynie na nieznacznych zmianach w układzie szat. W posągach typu Velia płaszcz przykrywa lewe ramię, w typie Epidauros płaszcz przytrzymywany jest pod lewym ramieniem i opasuje przedramię, zaś koniec okrycia zwisa wzdłuż laski.

Najbliższe analogie do statuetki z Nea Paphos odnajdujemy w tej właśnie licznej grupie zabytków. Ich pierwowzór datowany jest na IV wiek p.n.e. Pochodzi zapewne sprzed 348 roku, ponieważ jedna ze statuetek typu Epidauros odkryta została w Olincie, zniszczonym w tym właśnie roku. Data ta wyznacza więc terminus ante

²¹ K. Michałowski, (w:) V. Karageorghis, BCH 90 (1966), s. 355-358; id., Poland 4 (140, 1966), s. 44 i nast.; id., RA 2, 1968, s. 355 i nast.

²² B. Holtzmann, LIMC II, o.c., s. 895 i nast.

quem²³. Za najwcześniejszą kopię uważana jest statuetka znajdująca się w Wiedniu, pochodząca z dawnej kolekcji, stąd nazwa typu²⁴. W tym kontekście warto przypomnieć, że typ głowy Asklepiosa, należący do typu Este, wiązany jest z Bryaxisem z uwagi na podobieństwo do głowy Sarapisa, będącej dziełem tego artysty²⁵. B.Holtzmann przypomina za Pauzanaszem (I,40,6), że w Megarze istniała grupa Asklepiosa i Hygiei dłuta tego rzeźbiarza²⁶. Postać Asklepiosa przypomina tam interesujący nas typ Este.

Jest rzeczą ciekawą, że typ ten i jego pochodne występują szczególnie często na wyspie Kos, skąd mamy 8 zabytków²⁷. B.Holtzmann za Herondasem (IV,1,22) przypomina, że na wyspie tej istniała marmurowa grupa Asklepiosa i Hygiei, dzieło synów Praksytelesa - Kefizodotosa Młodszego i Timarchosa. Zakładając wpływ tej grupy na powstanie interesującego nas wiodącego typu Este trzeba stwierdzić, że nie mógłby on powstać przed końcem IV w. p.n.e. Jeżeli jednak uznamy wraz z R.Walters'em, że tors Asklepiosa z Pireusu²⁸ nawiązuje do marmurowej statui boga medycyny dłuta Skopasa, o której Pauzanasz mówi, że ustawiona była obok kultowego posągu Ateny w Tegei (VIII,47,1), wówczas założyć można, że statua ta mogła być pierwowzorem zarówno dzieła Bryaxisa, jak i synów Praksytelesa i pośrednio wpłynąć na typ Este. Należy przy tym podkreślić, że posązek papiijski jest bardzo zbliżony do omawianych typów. Najbliższą jego analogię odnajdujemy w statuetce z Epidauros, obecnie w Muzeum Narodowym w Atenach²⁹, która jest lepiej zachowana. Charakteryzuje ją identyczna postawa, i-

²³ Ibid.; także D.M.Robinson, Olynthus XII (1946), s.130-137, pl.115, 6, 117, 9.

²⁴ Wiedeń, Kunsthist. Mus. I 1172, dawniej Kolekcja Este, por. H.Dütschke, Antike Bildwerke in Oberitalien V (1875), s.297, nr 762; także B.Holtzmann, (w:) LIMC II, s.886, nr 320.

²⁵ Por. H.Bulle, Der Schöne Mensch im Altertum (1898), s.497; W.Amelung, Ansonia 1908, s.127; J.Six, JHS 42, 1922, s.31-35.

²⁶ B.Holtzmann, (w:) LIMC II, s.895; por. także monetę megaryjską z okresu Septimiusza Severa, patrz Imhoof-Blumer/ Gardner, NumCommPaus 54, pl. 50 A VI.

²⁷ B.Holtzmann, LIMC II, o.c., Nrs. 330-332, 340, 341-342, 362, 368.

²⁸ Por. P.Walters, AM 17, 1982, s.10-15; także B.Holtzmann, LIMC II, 887, nr 346; tors obecnie w MN Ateny, Inw. nr 258.

²⁹ P.Walters, o.c., s.1-15, pl.2-4; B.Holtzmann, LIMC II nr 361.

dentyczny układ szat i zbliżony rysunek fałdów szaty, a także zarys węża. Cechy te wskazują na wspólny pierwowzór. Statuetka z Epidauros zezwala ponadto na rekonstrukcję układu rąk statuetki paphijskiej. Widzimy, że prawa ręka zwisała swobodnie wzdłuż łaski owiniętej fałdami szaty, lewa zaś, ugięta w łokciu, dłonią opierała się o lewe biodro. W statuetce paphijskiej brak śladu oparcia dłoni na biodrze i szczególnie ten wskazuje, że prawa ręka Asklepiosa miała nieco inny układ, a dłoń nie związana była z tułowiem i trzymała zapewne jakiś przedmiot. Jako materiał porównawczy do takiego układu przytoczyć można statwę Asklepiosa typu Epidauros znajdującą się w Villa Doria-Pamphilli w Rzymie³⁰. Można też przypomnieć brązowe statuetki będące wariantami typu Campana. Pierwsza z nich to statuetka przechowywana w Paryżu³¹, druga znajduje się w British Museum w Londynie³². Statuetka z Nea Paphos pod względem układu postaci i udrapowania szaty wykazuje duże podobieństwo z posązkami Asklepiosa z Kos typu Este, znajdującego się obecnie w Istambule³³, oraz statuetkę z paryjskiego marmuru również pochodzącą z Kos, a przechowywaną obecnie w Dreźnie³⁴. Zbliżony układ wykazuje też statuetka z marmuru pentelickiego znajdującą się w Muzeum Narodowym w Atenach³⁵.

Wydaje się nie ulegać wątpliwości, że rzeźba z Nea Paphos powstała w kręgu tych samych warsztatów. Z uwagi na wczesne powiązania wyspy Kos oraz Cypru z Ptolemeuszami, a także stosunkowo niewielką dzielącą je odległość nie można wykluczyć, że zabytek paphijski, zapewne późnohellenistyczny, pochodzi z Kos lub z kręgu wyspiarskiego. Warto dodać, że zbliżone typy statuetek Asklepiosa znaleziono także na Rodos, Amorgos i Syme³⁶.

³⁰ P.Walters, o.c., s.6-7; B.Holtzmann, LIMC II, nr 373.

³¹ Por. Babelon/Blanchet, BiblNatBronzes 250, nr 598; także B.Holtzmann, LIMC II, nr 282.

³² Por. P.Walters, PMBronzes 151 nr 837, pl. 26, 1; także B.Holtzmann, LIMC II, nr 307.

³³ Mus. Arch. Istanbul nr 1549; por. M.Bieber, ZfN 34, 1924, s.319, pl. 8, 2; B.Holtzmann, LIMC II nr 330.

³⁴ Staatl. KunstSlg ZV 966, por. Bieber, o.c., s.319, fig.3; B.Holtzmann, LIMC II, nr 332.

³⁵ MN Ateny, nr 267; por. P.Walters, o.c., s.3; Bieber o.c., s.84, fig.28; B.Holtzmann, LIMC II, nr 333.

³⁶ B.Holtzmann, LIMC II, Nrs 324, 325, 364, 378.

W 1967 roku odkryta została druga statuetka Asklepiosa³⁷.
Znaleziono ją na posadzce w pomieszczeniu nr 19 Villi Tezeusza.

Il.2. Statuetka Asklepiosa z wykopalisk
polskich w Nea Paphos. Marmur, okres koń-
ca II wieku p.n.e. Fot. W.A. Daszewski

Towarzyszyły jej statuetki Heraklesa i Dionizosa. W przeciwień-
stwie do dwu pozostałych posązków, rzeźba Asklepiosa jest niemal

³⁷ W.A. Daszewski, RDAC 1968, s. 52 i nast., pl. XIV, 1.

idealnie zachowana. Jedyny, niewielki zresztą ubytek, to odłamany brzeg szaty. Statuetka ma wysokość 0,48 m i wykonana jest z drobnoziarnistego marmuru w kolorze białym. Układ postaci jest odwrotny w stosunku do uprzednio omówionej figurki. Asklepios stoi na owalnej, profilowanej bazie opierając ciężar ciała na lewej nodze. Prawa noga lekko ugięta w kolanie podana jest do przodu. Bóg opiera się na długiej lasce, której górna część znajduje się pod prawym ramieniem. Ręka zwisa swobodnie w dół, trzymając w dłoni jajo. W jego kierunku dookoła laski wije się długi wąż. Lewa ręka ugięta w łokciu i oparta na biodrze jest całkowicie okryta grubymi fałdami szaty, która odsłaniając prawe ramię i piersi, osłania postać aż do kostek nóg. W pobliżu lewej stopy widoczny jest okrągły omphalos. Doskonale zachowana głowa jest nieznacznie zwrócona w prawo. Oczy o starannie zaznaczonych powiekach, tęczęwkach i źrenicach patrzą w przestrzeń. Postać oddana jest w lekkim kontraście, jednak w przeciwieństwie do uprzednio omówionego posążka o niemal esowatym skrzywieniu skręt kręgosłupa jest tu prawie nie zaznaczony. Ramiona ukazane są w linii prostej, zaś sztywny układ fałdów szaty podkreśla sztywność całej kompozycji. Godne uwagi jest natomiast staranne opracowanie torsu, ręki, głowy i stóp. Wyczuwalna jest struktura kostna i układ mięśni. Pomimo tych pozytywnych akcentów, rzeźbę cechuje suchość modelunku, podkreślona symetrycznym układem loków na głowie i w brodzie, a także kaligraficznym niemal opracowaniem oczu. Szczegóły techniczne, użycie świdra, oraz cechy stylowe wskazują na okres powstania rzeźby, tj. końcowe dwudziestolecie II wieku p.n.e.³⁸.

Omawianą statuetkę Asklepiosa zaliczyć należy do najpopularniejszego w starożytności typu, tzw. Asklepiosa Giustini, który poszczycić się może kilkoma wariantami³⁹. Opracowany ongiś przez K.A. Neugebauer'a⁴⁰ i wiązany przez niego z kultową statua z poł. V wieku p.n.e. typ ten jest obecnie wywodzony od znacznie późniejszego pierwowzoru, pochodzącego z pierwszej ćwierci IV

³⁸ Por. wyżej przypis 22; oraz K. Michałowski, RA 1968, o.c..

³⁹ Por. B. Holtzmann, LIMC II, o.c., s. 894.

⁴⁰ K.A. Neugebauer, 78 BerlWincklPr (1921).

wieku p.n.e. Była nim zapewne statua kultowa z Ateńskiego Asklepiejonu⁴¹.

Posągi Asklepiosa typu Giustini występują z dwoma różnymi typami głów. Jeden charakteryzuje się obfitą fryzurą z krótkich, swobodnie rozrzuconych pukli włosów, drugi natomiast cechuje symetryczne uczesanie, w którym długie loki przedzielone rozdzielnikiem na środku zaczesane są do tyłu po bokach głowy, tworząc niekiedy szerokie spiralne sploty osłaniające uszy. Do tego wariantu należy głowa statuetki paphijskiej, której bliską analogię przedstawia statuetka znaleziona w Rzymie, obecnie w Museo Nuovo⁴², a także marmurowa statuetka w Bazylei⁴³. Oba te posągi cechuje nie tylko podobny układ postaci oraz szaty, lecz także suchość, a nawet linearyzm modelunku. W statuetce rzymskiej zachowała się głowa zbliżona do paphijskiej. Bliską analogię głowy Asklepiosa z Nea Paphos stanowi marmurowa głowa większych znacznie rozmiarów, znaleziona w Salaminie na Cyprze. Datowana jest ona na II wiek p.n.e.⁴⁴ Zapewne należy widzieć w niej dzieło końcowych lat tego wieku. W opracowaniu jej szczególnie zwraca uwagę podobne opracowanie oczu, loków brody, ust oraz podobne uczesanie.

Referując zmieniające się poglądy na pochodzenie pierwowzoru drugiego typu głowy asklepiosa Giustini, B.Holtzmann podkreśla, nawiązując do L.Beschi⁴⁵, że typ ten należy wiązać z klasyczną statuą kultową z drugiej połowy V wieku p.n.e., znajdującą się ongiś w Epidaurós. Jej przetworzeniem były inne posągi z Epidaurós, a także statua z roku 370 p.n.e. w Atenach (typ Giustini) i wreszcie statua dłuta Pyromarchosa ustawiona w Asklepiejonie w

⁴¹ E.Langlotz, JdI 61-62, 1946-1947, s.104; H.H.Schuchardt, Festschrift B.Schweitzer (1954), s.226; J.Dörig, APL 9, 1969, s. 20; B.Holtzmann, LIMC II, 894.

⁴² Mus Nuovo nr 1448; por. Helbig 4 II, 554, nr 1784; Holtzmann, LIMC II, nr 172.

⁴³ Antiken Museum nr 211; por. Holtzmann, LIMC II, nr 175a.

⁴⁴ Cyprus Archaeol. Mus. nr 133; por. V.Karageorghis, C.Vermeule, Sculptures from Salamis I (1964), s.36 nr 34, pl.35, 3-4.

⁴⁵ L.Beschi, ASAtene 47-48, 1969-1970, s.112-117; Holtzmann, LIMC II, o.c., s.894.

Pergamonie. Z tą ostatnią statua, jako pierwowzorem wiązano początkowo interesujący nas wariant głowy⁴⁶.

W opracowaniu swym, najbardziej wyczerpującym w dotychczasowej literaturze przedmiotu i zaopatrzonym w obszerny katalog liczący 396 zabytków, B.Holtzmann pomija jednakże interesujący nas drugi posążek z Paphos⁴⁷. Rzeźba ta jest cenna nie tylko ze względu na unikalny stan zachowania. Jak już wspomniano w opisie, Asklepios trzyma w prawej dłoni jajo. Atrybut ten występuje niekiedy w innych przedstawieniach boga medycyny i wzmiankowany jest przez B.Holtzmann. Do chwili obecnej przedstawienia Asklepiosa z jajem nie doczekały się wyczerpującego opracowania. Studium takie jest obecnie przygotowywane przez G.Grimma. Natomiast G.Strohmaier poświęca artykuł zagadnieniu znaczenia samego jaja, w związku z bogiem medycyny⁴⁸. Zwraca przy tym uwagę na interesujące źródła arabskie dotyczące tego zagadnienia. Nie zagłębiając się obecnie w ten problem, warto zwrócić uwagę na kilka zabytków, które stanowiąc mogą materiał porównawczy dla statuetki z Nea Paphos.

Jednym z takich zabytków jest rzeźba Asklepiosa typu Giustini znajdująca się od 1884 roku w zbiorach Ermitażu w Leningradzie. Według zapisu inwentarzowego, zabytek ten pochodzi z Sycylii⁴⁹. Bez bazy mierzy on 0,253 m i wykonany został z drobnoziarnistego białego marmuru. W rzeźbie z Ermitażu uderza nie tylko ogólne podobieństwo typu ikonograficznego, lecz i bardzo zbliżony układ fałdów szat oraz identyczny niemal sztywny i suchy modelunek, w którym dużą rolę gra światłocien. W swym opracowaniu O.Waldhauer słusznie podkreśla, że ten niezwykle "scharfe Stil" nie pasuje ani do rzeźb marmurowych, ani też wykonanych w

⁴⁶ Por. W.Amelung, RM 18, 1903, s.1-16; Helbig³ nr 1340; H. von Fritze, Die Münzen von Pergamon (1910), s.39-48.

⁴⁷ Cytuje jednak pierwszą statuetkę, która została opublikowana w tym samym zresztą artykule, co statuetka druga, por. K. Michałowski, RA o.c., wyżej, przypis 2.

⁴⁸ G.Strohmaier, Asklepios und das Ei, Festschrift Franz Altheim zum 6.10.1968, wyd. R.Stiehl i H.E.Stier (Berlin 1970), s. 144-153.

⁴⁹ O.Waldhauer, Die Antiken Skulpturen der Ermitage (1928), s.15 i nast., Taf. III.

brazie i wiąże go z techniką chryzelefantynową lub akrolityczną⁵⁰.

Zbliżona do papijskiej jest też statuetka Asklepiosa z Kos, przechowywana w miejscowym muzeum⁵¹. Ikonograficznie rzeźba z Kos jest bardziej rozbudowana. Obok postaci Asklepiosa, występuje też inna postać, natomiast cechy stylowe są bardzo zbliżone. Warto wreszcie wspomnieć statuettę z Side przechowywaną w tamtejszym muzeum (N° 167)⁵². Przy podobnych rozmiarach i wykonaniu w podobnym materiale posążek z Side odbiega jednak od naszego zabytku nieco większym modelunkiem.

Niemal identyczna w proporcjach oraz detalach ikonograficznych oraz bardzo podobna stylistycznie jest natomiast statuetka Asklepiosa pochodząca z Aleksandrii, obecnie znajdująca się w zbiorach kolekcji antycznej Instytutu Archeologicznego Uniwersytetu w Trewirze⁵³. Zbliżona stylistycznie i ikonograficznie jest także inna rzeźba Asklepiosa z Aleksandrii, pochodząca z grupy rzeźb znalezionych przypadkowo podczas prac budowlanych na terenie Sidi Bishr w roku 1973⁵⁴. Jest ona większych rozmiarów, a głowa Asklepiosa reprezentuje inny typ niż rzeźba z Paphos.

Podsumowując nasze uwagi można stwierdzić, że chociaż drugi posążek Asklepiosa z Nea Paphos należy do najpopularniejszego w starożytności typu Giustini, to jednakże w jego ramach reprezentuje specyficzny wariant "z jajem". Statuetka z Paphos, z uwagi na podobieństwo do 2 zabytków aleksandryjskich, być może powinna być związana z kręgiem warsztatów rzeźbiarskich tego miasta, warsztatów, które z dużym upodobaniem produkowały masowo na eksport niewielkie rzeźby z importowanych materiałów. Związków Nea Paphos z Aleksandrią, datujących się od początków panowania Ptolemeusza i kontynuowanych przez cały okres istnienia miasta, a także w okresie rzymskim nie należy tu specjalnie przypominać, są bowiem powszechnie znane.

⁵⁰ Id., s.18.

⁵¹ Por. G.Strohmaier, o.c., fig.28; także M. Putscher, Das Bildnis des Hippokrates und das Kultbild des Asklepios in Kos, Marb. Sitzungbericht 87 (1966), pl.6 (non vidi).

⁵² J.Inan, Roman Sculptures in Side (1975), s.58 i nast., nr 15.

⁵³ Obejrzenie tej rzeźby zawdzięczam uprzejmości prof. G. Grimm'a.

⁵⁴ B.Gassowska, Depozyt rzeźb z Sidi Bishr w Aleksandrii, (w:) Starożytna Aleksandria w badaniach polskich (1977), s.99-118.